

2008 őszén vette kezdetét az a kutatás, amelynek eredményei nagyszabású könyvsorozatban jelennek meg. Már az eddig publikált két kötet is jól mutatja, hogy a szigorú tudományosság és szakszerűség mellett a művek szépsége, a tereket kitöltő freskófestmények mediális sajátosságai is kibontakozhatnak. Egyszerűbben szólva: a teleobjektívval készült felvételek segítségével az olvasó a magyarországi barokk freskófestészet története mellett a művek olyan részleteihez is közel kerülhet, amelyek eddig talán csak a restaurátorok számára bomlottak ki teljes szépségükben. Ennek öröme mi is sorozatot indítunk, azt remélve, hogy az *Artmagazin* olvasói is kedvet kapnak a freskóval díszített helyszínek felkereséséhez és a könyvek fellapozásához. Sorozatunkban a kötetek szerkesztője emel ki egy-egy művet a gazdag emléktanyagból: most épp karácsonyi a téma.

Barokk freskófestészet Magyarországon I. Sümeg. Franz Anton Maulbertsch: Pásztorok imádása, 1758

Jernyei Kiss János

1661 in 1850. The original is in the collection of the Royal Academy of Arts, London.

A 18. századi Magyarországon működő neves freskófestők között kétségtelenül Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) a legragyogóbb egyéniség, akinek festői világa üdeségével, virtuóz könnyedségével ma is megragadja a szemlélőt. Ifjúkori főműveinek egyike a sümegi plébániatemplom nagyszabású freskóegyüttese. A templomot középkori eredetű elődje helyébe Padányi Bíró Márton püspök építtette, aki szívesen tartózkodott a városban (már az 1740-es években átalakíttatta a vár tövében, a ferences templom mellett álló püspöki palotát, ahol gyakran időzött, és birtokait is innen irányította). A plébániatemplom alapkövét 1756-ban helyezte el. A munka gyorsan haladt, 1759-ben a felszentelés is megtörténhetett. Az építészeti kialakítás, bizonyos részletek arra utalnak, hogy azokat Padányi maga határozta meg, és a belső teret eleve a tervezett freskók elrendezésének megfelelően képzelte el.

A nézőre kitekintő, sajtot hozó szőke hajú ifjú Maulbertsch önábrázolása – a *Pásztorok imádása* részlete

Maulbertsch sümegi tartózkodásának dokumentumai a plébániai anyakönyvek, amelyek tanúsága szerint 1757 és 1758 októberében egy-egy alkalommal ő, másik két esetben pedig felesége, Barbara vállalt helyi polgári családoznál keresztszülőiséget. Ezek szerint mindketten jó viszonyt ápoltak a helybéliekkel, ezért minden biznnyal hiteles az a beszámoló, amely szerint a művész jelen volt a felszentelési ünnepségen.¹

A művész és segédei a templombelső egészét kifestették: az oltárképek, a boltozatok és az orgonakarzat képei mind freskótechnikával készültek. A freskóegyüttes illuzionisztikus rendszere a legapróbb részletekig átgondolt és kidolgozott, beleértve a mennyezetképek látszatarchitektúráit, az oltárképek kereteit, a stukkóutánzatú kartusokat, a festett lizénákat és hevederíveket. A képsorozat egyetlen nagy teológiai gondolatot fejt ki: a megváltás mű-

vének folyamatát ünnepli. Márton püspök programja szerint a ciklus kezdetét az előcsarnokban a pokol tornácán sínylődők, Ádám, Éva, Mózes és más ószövegetes alakok jelentik, betetőzését pedig a főoltárfreskó ünnepélyes jelenete adja, amin a templom címünnepe, Jézus mennybemenetele látható, és amelyet kétfelől, egy triptichon szárnyképeihez hasonlóan a megváltottak csoportjai kísérik. A mellékoltárképeken és a hajó mennyezetén Krisztus életének epizódjai, illetve az ősegyház kezdeteire utaló szcénák sorakoznak a *Pásztorok imádásától Szent Péter prédikációjáig*. A hajó három boltszakaszát a mennyboltra nyíló látszatarchitektúrában a Szentháromság három személyére utaló égi jelenségek uralják. A szentélyben az oltárfalat

a boltozat égi jelenete egészíti ki, amelyen az Atya előkészített trónussal várja Fia érkezését, míg a festett fülkékben egyházatyák szürke kőalakjai állnak, felettük pedig felhőkön színesen festett püspökszentek térdepelnek. Az orgonakarzat fölött a Szentháromságot dicsőítő égi kórus lebeg Szűz Mária vezetésével, akihez a hátfalon Szent Mihály és az apokaliptikus aggastyánok, lejjebb pedig a földiek, azaz a püspök és udvara, a megyei előkelőségek és maga a festő csatlakoznak. A többségében már sokszor megfestett képtémák Maulbertsch kezén friss hatású, élénk jelenetek lettek, tele szemet gyönyörködtető részletekkel, ragyogó képi ötletekkel. A drámai történetek és azok szenvedélyes, eksztatikus figurái mesészerű hangulatban keverednek kedves, zsánerszerű mozzanatokkal és szereplőkkel, néhol humoros vagy akár nyers típusokkal is. Az intenzitás és életteli hatás a változatos kolorit mellett a falképeket megvilágító természetes sűrűfény hatásának leleményes kiaknázásából is adódik, amely felélénkíti a plasztikus festékfelületet. Maulbertsch utolérhetetlen művelője volt a közép-európai mennyezetfestészetben akkoriban elterjedt (később *Kalkfresko* elnevezést kapott) technikának, amivel a friss vakolaton világos, ragyogó színhatást, illetve az olajfestéshez hasonló, gazdag modellezést és plasztikus felületi hatást lehetett elérni.² A sümegi templom kifestésében ráadásul kezére játszott az a szerencsés körülmény, hogy itt az oltárképek is freskófestésűek, így a falképek közel- és távlnézetének váltakozásában a szemlélő még inkább felfedezheti festékhasználatának merészségét és virtuozitását.

A sümegi falképek további sajátossága, hogy a püspök intenciója szerint mindegyikük kiegészül latin nyelvű kronosztikonnal, egy többnyire háromsoros szöveggel, amelynek kiemelt betűi római számokként a festés évszámát rejtik magukban (a szentélyben az 1757., a hajóban az 1758. esztendőét).

Fiatal nő, kezében tojásokkal teli kosárral – a Pásztorok imádása részlete

A sűrűfény hatására felélénkülő plasztikus festékfelület, amely az olajfestéshez hasonló, gazdag modellálásnak köszönhető – a Pásztorok imádása részlete

Ezek a versek bibliai szöveghelyek parafrázisai, és további jelentésárnyalatokkal gazdagítják az ábrázolásokat. A püspök a prédikációiban is gyakran élt dramatizált, párbeszédese formában előadott bibliai jelenetek megidézésével.³ A *Pásztorok imádása* jelenet fölötti kartus felirata: „GLORIA IN EXCELSIS DEO VIVO ET VERO ATQVE / IN TERRA PAX HOMINIBVS : QVIA / NATVS EST NOBIS SERVATOR FILIVS DEI EX INTEGRA ET INTACTA / VIRGINE EXVLTEMVVS”, azaz: „Dicsőség a magasságban az élő és igaz Istennek és a / földön békeesség az embereknek, mert / Megváltó született nekünk, Istennek fia, sértetlen és érintetlen / Szűztől, ujjongjunk.” A szöveg első része bibliai eredetű (Lk 2, 14 és Lk 2, 11), de azt Padányi az *Énekek énekéből* származó, Máriára vonatkozó részlettel egészítette ki, hangsúlyos utalást téve a szűzi istenanyaság teológiai koncepciójára. Maulbertsch festői tolmácsolásában a kép közép-

pontjában, ragyogó fénytől kiemelve ez a szűzies, ifjú Mária hajol a kis Jézus fölé, aki fehér lepedőn fekszik a jászolban. Az égen ujjongó angyalcsoport száll kanyargó mondatszalogot lebegtetve: „ECCE EVANGELI [...] VOBIS GAUDIUM MAGNUM QUIA NATUS EST HODIE SALVATOR” („Nagy örömet hirdetek nektek: ma született az Üdvözítő”). A kis Jézushoz jobbról négy pásztor érkezik, előttük egy fiatal nő, kezében tojásokkal teli kosárral. Balról sajtot hoz a nézőre kitekintő, szőke hajú ifjú, Maulbertsch önábrázolása. Mögötte pedig Szent József mutat az újszülöttné, aki a festmény alsó zónájában ismételtelen megjelenik, amint egy ökör és egy szamár az orrlyukaikból kiáramló leheletükkel melegítik a testét. Itt újabb kronosztikon olvasható: „IACET IN PRAESEPIO SED IN COELIS SINE FINE REGNAT OMNIPOTENS” („Jászolban fekszik, de a mennyekben mindenhatóként vég nélkül fog uralkodni”).

Ez az archaikusnak ható figuraismétlés talán Krisztus kettős természetét, isteni és emberi mivoltát hivatott hangsúlyozni.⁴

Maulbertsch falképe kiváló példája annak, hogy a kora újkorban mit is jelentett a festői invenció. A kompozíció kitalálását, a témához választott stílus-eszközöket és formulákat mindig meghatározta a múlthoz és a kortárs irányzatokhoz való viszony: a művészek gyakran használtak felismerhető mintaképeket. Amit azonban a mai néző esetleg az önállótlan, a fantáziátlan, számlájára írta, a modernitás előtt a művészeketől megkövetelt alkotói metódus volt, és korántsem pusztán másolást jelentett. Az alkotó imitációval, a kreatív utánzással a korábbi nagy, kanonizált művek kifejezésformái, elemei új összefüggésbe kerültek, új műalkotás logikájába épültek. A művész számolt ezek felismerésével, mi több, elvárta a nézőtől.

A sümegi *Pásztorok imádása* Rubens Medici-ciklusából a királynő születését ábrázoló jelenet ihletéséről tanúskodik, amelyet a művész a század elején megjelent metszetreprodukcióról ismerhetett. A Rubens-mű a testeknek a képfelületen szétterülő dekoratív mintázatával ösztönözhetette Maulbertschet a figurák gesztusainak és kontúrjainak, a drapériák szeszélyes mintázatainak ornamentális felfogására, sőt az ő kosaras leányalakja egyenesen a Rubens-kép Firenzét megtestesítő nőalakjának átfogalmazása. Az alulról megvilágított fejek és karok, továbbá az erős fény és a sejtelmes félhomály kontrasztja a velencei settecento festészet hatását tükrözi, amelyhez Maulbertsch a Pietro Monacóéhoz hasonló metszetek révén férhetett hozzá. Így tehát a sümegi freskón a barokk festészet hittitkokat közvetítő, eksztatikus, látomásos kifejezésmódja a rokokó kecsességével, festőiségével keveredik. A festészeti párhuzamok, stilisztikai mesterfogások – ahogyan a kép és a szöveg kölcsönös egymásra vonatkozása is – mindenképp a tanult szemlélőt szólítják meg. Ám a mű befogadásában mindezeket a tanulságokat és feliratos utalásokat felülmúlja a szent téma jellemzően maulbertschi, emberközelitől tolmácsolása, amelynek egyedi ízt gyengédsége, derűs játékosága adja, és amely egy betlehemes játék naiv közvetlenségével képes a szemlélőt megszólítani.

Franz Anton Maulbertsch: *Pásztorok imádása*, a sümegi plébániatemplom freskóegyütteséből, 1758, fotó: Gaylhoffer-Kovács Gábor / HUNGART © 2021

A barokk freskófestészet Magyarországon témájú kutatást, vagyis hazai emlékeink teljes körű feldolgozását a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszéke végzi a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (újabbán Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ) munkatársaival együttműködve. A kutatási eredmények a Magyar Művészeti Akadémia és a MÉM-MDK jóvoltából megjelenő könyvsorozatban kerülnek az olvasók elé. A munka során az emlékekről levéltári és tervtári kutatásokon alapuló, történeti, technikai és ikonográfiai leírásokat tartalmazó szövegek születtek. Gaylhoffer-Kovács Gábor fotóiból gazdag válogatás jelenik meg a kötetekben, a teljes képmézök reprodukciói mellett teleobjektíves részletfelvételek és enteriőrképek egyaránt.

Barokk freskófestészet Magyarországon I–IV. Szerk. Jernyei Kiss János. Budapest, MMA Kiadó, 2019–2022, 9500 Ft/kötet. Lapszámunk megjelenéséig az első két kötet készült el.

[1] Haris Andrea: Sümeg, római katolikus plébániatemplom. In: *Barokk freskófestészet Magyarországon I.* Szerk. Jernyei Kiss János. Budapest, MMA – Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, 2019, 346–389. o. [2] Manfred Koller: Ölmaltechnik und Vollendung bei Franz Anton Maulbertsch. In: *Franz Anton Maulbertsch und Mitteleuropa. Festschrift zum 30-jährigen Bestehen des Museums Langenargen.* Szerk. Eduard Hindelang – Lubomír Slavíček. Langenargen am Bodensee–Brno, 2007, 136–151. o. [3] Nagy Veronika: *Maulbertsch sümegi „műhelye”. Falképfestészet a Dunántúlon a 18. század derekán.* PhD-disszertáció. Budapest, 2014 [4] *Barokk freskófestészet Magyarországon – Urunk Mennybemenetele Plébániatemplom, Sümeg.* A könyvsorozatához kapcsolódó rövidfilm. Szakértő: Gaylhoffer-Kovács Gábor – Nagy Veronika, rendező: Borbás Tamás. MMA, 2020, youtube.com/watch?v=Fu5q2194jlo

FORTEPAN MASTERS

Legnagyobb örömünkre a Fortepan Masters első kiadásának példányai alig három hét alatt el is fogytak. A nagy érdeklődésre való tekintettel elindítottuk a Fortepan Masters második kiadásának folyamatát. A könyv gyártása speciális, sok részlete nagy odafigyeléssel, esetenként kézi munkával készül. Különleges papírokat használunk, amelyek beszerzése ezekben a hónapokban nehézkes, így a könyv a több hónapos nyomdai folyamat után csak jövő év márciusától lesz újra elérhető. Azt javasoljuk, hogy aki szeretett volna, de nem tudott venni a Fortepan Mastersből, már most rendeljen elő a második kiadásból e-mail-címünkön.

**fortepanmasters
@gmail.com**

